// Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 23. – С. 479; Про перейменування деяких населених пунктів // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 24. – С. 494; Про перейменування окремих населених пунктів та районів // Відомості Верховної Ради. – 2016. – № 24. – С. 497.

Суюсанов Л.І.
Донецький юридичний інститут МВС України

БИТВА ПІД БЕРЕСТЕЧКОМ: СИМВОЛ ГЕРОЇЗМУ ТА ТРАГЕДІЇ

Ой чого ти почорніло,
Зеленеє поле?
– Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили…

Т. Шевченко. «Ой чого ти почорніло...»

Національно-визвольна війна українського народу 1648 – 1657 років, або Хмельниччина, стала переломним етапом у багатовіковій історії України і справила помітний вплив на хід подій не лише у Центрально-Східній, але й у Західній Європі. Ця визвольна війна розпочалася і проходила під проводом гетьмана Зиновія Богдана Хмельницького, з якого, як справедливо зазначається в українській історіографії, починається «… нова епоха історії України – доба відродження української державності» [1, с.54]. У той же час створена ним козацько-гетьманська держава з офіційним найменуванням «Військо Запорозьке» в силу складних політичних обставин не змогла до кінця зберегти свою повну незалежність і згідно з Переяславським договором 1654 року на правах автономії була приєднана до Московського царства.

В історії Хмельниччини було багато перемог, особливо в перший початковий період війни – Жовті Води, Корсунь, Пилявці, Замостя у 1648 році, Збаразько-Зборівська кампанія 1649 року, молдавські походи 1650 і 1652 років, Батозька битва 1652 року, яку сучасники порівнювали зі славетною перемогою Ганнібала під Каннами у 216 р. до н.е., Жванецька облога та низка інших. Проте були й тяжкі, кровопролитні періоди невдач, поразок і втрат. До числа останніх відноситься і битва під Берестечком, що тривала з 18 (28) червня до 30 червня (10 липня) 1651 року, і була однією з найбільших в історії національно-визвольної війни.

Події, що призвели до битви, розгорталися наступним чином. Через рік після підписання Зборівського мирного договору велика кількість прихильників продовження війни з Україною, невдоволених самоврядністю Війська Запорозького і посиленням позицій православної церкви, спонукала короля Яна Казимира зібрати військо, яке в кінці травня вирушило до Берестечка (нині – Волинська область) для зведення укріпленого табору. Воно налічувало до 200 тисяч чоловік і складалось як з регулярних частин, так і з угорських та німецьких найманців. Розуміючи невідворотність війни, армія Хмельницького в кінці червня 1651 р. прибула в район Тернополя, де до неї приєдналось до 30 тисяч кримських татар під особистим командуванням хана Іслама Гірея. Що стосується чисельності військ Хмельницького, то німецький історик Йоган Шредер в своїй хроніці під назвою «Театр Європи» зазначав, що військо складалося з 16 полків. Це були, зокрема, чигиринський (полковник Федір Якубович), черкаський (Яків Вовченко), каневський (полковник Семен Савич), корсунський (Лук'ян Мозира), білоцерківський (Михайло Громика), уманський (Йосип Глух), брацлавський (Іван Богун), кальницький (Іван Федоренко), київський (Антоній Жданович), переяславський (Федір Лобода), кропив'янський (Філон Джалалія), прилуцький (Тимош Носач), миргородский (Матвій Гладкий), полтавський (Мартин Пушкаренко), ніжинський (Прокоп Шумейко), чернігівський (Мартин Небаба) полки [2, с.247]. Кожен з полків налічував понад 3 тисяч козаків, загальна чисельність козацького війська разом із селянами, обозом, доходила до 100 тисяч осіб.

Авангардний козацько-татарський загін на чолі з Іваном Богуном вирушив у напрямку Берестечка, і 28 червня 1651 року почались перші сутички із польським авангардом. Перший день битви 28 червня не дав переваги жодній із сторін. Наступного дня, коли поляки намагались значними силами атакувати ще недобудований козацький табір, фланговий удар Хмельницького зупинив їх наступ, проте значних втрат зазнала татарська кіннота – загинуло близько тисячі чоловік, і був смертельно поранений їх командир – перекопський мурза Тугай-бей.

Втрата близьких ханові людей, які були одночасно його опорою у Кримському ханстві, вселила страх і паралізувала волю татарського табору. На другий день Іслам-Ґірей звернувся до Хмельницького з вимогою у наступні два дні, враховуючи настання мусульманського свята – курбан-байраму, воювати з мінімальним залученням татар.

30 червня, на третій день битви, війська обох сторін підготувалися до вирішального наступу. Проте гетьман не поспішав наступати. Врешті-решт Я. Вишневецький випросив у короля дозвіл піти в атаку. На короткий час йому вдалося вступити в козацький табір, але козаки і селяни з підтримкою татар скоро опанували ситуацію. Після поразки Вишневецького король наказав наступати на татар, обстрілюючи їх з

гармат. За допомогою артилерії польська кіннота змусила відступити і козаків, дійшовши аж до таборових возів [3, с.210]. Татарське військо кинуло поле бою і почало відступати.

Богдан Хмельницький кинувся їм навздогін і після невдалої спроби вмовити хана повернутися був затриманий, фактично опинившись у татарському полоні. Спроби писаря Виговського добитися визволення Хмельницького також завершилися невдачею (Богдан Хмельницький був відпущений лише після закінчення битви) [4, с.149]. Залишившись без головнокомандувача, селянсько-козацьке військо опинилося у важкому становищі. Почалася 10-денна облога козаків в спорудженому нашвидкуруч таборі, ключовим елементом якого став споруджений козаками табір, який, за визнанням сучасників, був важкодоступним для поляків [5, с.378-379]. Полишене напризволяще українське військо обрало наказним гетьманом прилуцького полковника Філона Джалалія, який розпочав переговори з Яном Казимиром. Серед умов примирення королем було поставлено вимогу здати всю зброю, видати всіх козацьких полковників і негайно розпустити селянське військо. Невдоволені цим обрали новим гетьманом 9 липня миргородського полковника Матвія Гладкого, який відхилив польські умови, а 10 липня – подільського полковника Івана Богуна, котрому після поновлення бойових дій вдалось вивести з оточення близько 20 тисяч чоловік. Під час виступу козаки застосували низку прийомів подолання природних перешкод і виходу із оточення, характерних для козацької тактики, про що залишився докладний опис у відомому творі «Історія Русів» [6, с.156-157].

Існує переказ, що прикривати відступ війська залишилося 300 козаків, які полягли смертю героїв у нерівному бою, хоч ворог, зважаючи на їхню відвагу, обіцяв їм помилування. Ось як описав ці події відомий французький письменник Проспер Меріме: «… Протягом кількох годин мужньо, по-геройськи, бився загін із трьохсот чоловіків, що опинилися на невеликому пагорбі… Билися доти, аж поки їх не повбивали. Залишився один із трьохсот. Багато стрільців цілились у нього, та навіть уражений чотирнадцятьма кулями з мушкетів він вимахував косою. За наказом Яна Казимира один жовнір ступив у воду, аби сповістити героєві, що король є свідком його подвигу і дарує йому життя. «Хочу загинути як справжній козак», – вигукнув умираючий селянин, а жовнір із жахом відступив од нього. Нарешті до човна підступили два німецькі рейтари і проткнули воїна своїми піками» [7, с.246-247]. Втрати повсталих були величезними. До рук польських солдат потрапило багато різної зброї, гетьманська булава й печатка, документи канцелярії Хмельницького та його скарбниця.

У той же час Берестецька битва, яка, власне, і не була такою вже однозначною поразкою, бо не було капітуляції і остаточного розгрому козацького війська, значно прискорила хід історичних подій.

Безпосереднім наслідком битви, важких боїв з перемінним успіхом літа 1651 р. стало укладання Білоцерківського договору 28 вересня 1651 р. Число реєстрового війська було зменшено до 20 тисячі осіб, козацьку територію обмежено лише до київського воєводства, шляхті повернули її давні маєтності, а селяни мали повернутися до панщини. Але Білоцерківський договір не протривав і року, своєрідним реваншем за поразку під Берестечком стала козацька перемога під Батогом влітку 1652 року.

Фактично трагедія під Берестечком, залишивши глибокий слід в історичній пам'яті українського народу, водночас згуртувала його, давши розуміння необхідності подальшої боротьби до переможного кінця.

Література:

1. Велика історія України: У 2-х томах. – Том ІІ. – К., 1993. – 400 с.
2. Замлинский В.А. Богдан Хмельницкий. – М., 1989. – 336 с.
3. Крип'якевич І. Історія українського війська. В 2 частинах. Ч.1. – Львів, 1936. – 288 с.
4. Костомаров М.І. Галерея портретів: біографічні нариси. – К., 1993. – 326 с.
5. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків. В 3 т. – К., 1990 – 1991. – Т. 1. – 592 с.
6. Історія Русів. – К., 1991. – 318 с.
7. Гійом Левассер де Боплан. Опис України. Проспер Мериме. Українські козаки. Богдан Хмельницький. – Львів, 1990. – С. 115-141.

Титаренко Д.М.
Донецький юридичний інститут МВС України

ЧУЖИЙ СТАЛІНГРАД? СТАЛІНГРАДСЬКА БИТВА В ІСТОРИЧНІЙ ПАМ'ЯТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Події останніх років в Україні ознаменувалися глибокими і неоднозначними соціально-політичними змінами, що торкнулися, серед іншого, і області історичного знання, колективної пам'яті, меморіальних практик. Найбільш радикальним проявом цього стало прийняття українським парламентом у квітні 2015 року комплексу «декомунізаційних законів», що в силу поспішності прийняття і браку повноцінної наукової експертизи, політичної заангажованості, тенденції до глорифікації одних і демонізації інших історичних подій і персоналій, викликали дуже неоднозначну реакцію в українському суспільстві, а також серед українських і зарубіжних фахівців [9]. Ставши інструментом політичної боротьби, ці закони торкнулися серед іншого сфери топоніміки, призвели в ряді випадків до недостатньо обґрунтованих і